

1. pielikums

Valsts pētījumu programmas “Ēnu ekonomikas mazināšana valsts ilgtspējīgas attīstības nodrošināšanai” projekta Nr. VPP-FM-2020/1-0005 „Ēnu ekonomikas izpēte Latvijā (RE:SHADE)” 3 ziņojumam: zinātniski pamatotas rīcībpolitikas rekomendācijas ēnu ekonomikas mazināšanai Latvijā

Balstoties uz RE:SHADE projekta ietvaros veikto literatūras apskatu, kā arī Gavaille, Putniņš, Sauka, Zasova, 2021 (kopumā: RE:SHADE projekta WP1 un WP2 rezultātiem), tika identificēti sekojoši galvenie ēnu ekonomikas, un specifiski, aplokšņu algu apjoma, ietekmējošie faktori:

1. Uzņēmēju un indivīdu uzticēšanās dažādām institūcijām un apmierinātība ar valsts sniegtajiem pakalpojumiem.
 - 1.1. Vai sabiedrība tic sociālās apdrošināšanas sistēmai - iespējai saņemt pienācīgu pensiju u.c. ieguvumus no nodokļu nomaksas?
 - 1.2. Vispārēja sabiedrības un uzņēmēju apmierinātība ar valsts sniegtajiem pakalpojumiem, nodokļos samaksātās naudas izlietojumu.
 - 1.3. Sabiedrības un uzņēmēju apmierinātība ar valsts institūciju darbu (Valsts ieņēmumu dienests, Uzņēmumu reģistrs, un tml.)
 - 1.4. Valsts institūciju komunikācija ar nodokļu maksātājiem: vai un kā noris komunikācija, kas tēmēta uz aplokšņu algu samazināšanu? “Konsultē vispirms” pieeja, u.c. aktivitātes.
 - 1.5. Priekšstats par korupcijas līmeni valdībā (vairākos līmeņos)
2. Varbūtība tikt piekertam un soda samērīgums iesaistoties ēnu ekonomikas darbībās
3. Nodokļu politika.
 - 3.1. Sabiedrības un uzņēmēju apmierinātība ar nodokļu politiku
 - 3.2. Darba algu diferencēšana
 - 3.3. Sociālās nevienlīdzības mazināšana ar nodokļu sistēmas palīdzību
 - 3.4. Nodokļu sistēmas sarežģītība: cik viegli ir ziņot par ienākumiem un nomaksāt nodokļus? Birokrātija. Daudzi nodokļu režīmi, kas dod iespēju “optimizēt” maksājamo apjomu. Biežas izmaiņas nodokļos.
4. Nodokļu morāle.
 - 4.1. Nodokļu morāle: Vai nodokļu krāpšana var būt pamatota, ja rodas tāda iespēja. Darba ņēmēju perspektīva.
 - 4.2. Nodokļu morāle: Vai nodokļu krāpšana var būt pamatota, ja rodas tāda iespēja. Darba devēju perspektīva.

5. Ar konkrētām industrijām un uzņēmumiem saistīti iemesli: aploksņu algu noteicošie faktori. Tostarp administratīvais slogs (vairākos līmeņos), specifiski mehānismi saistīti ar konkrētas industrijas īpatnībām.

Šajā pielikumā apkopotas izstrādātas rīcībpolitikas rekomendācijas, atbilstoši augstākminētajiem WP1 un WP2 identificētajiem ēnu ekonomikas un, specifiski- aploksņu algu, ietekmējamajiem faktoriem/ dzinūļiem. Proti, rīcībpolitikas rekomendācijas tiks kartētas kā risinājumi pret WP1 identificētajiem noteicošajiem faktoriem un WP2 identificētajiem dzinūļiem.

Katrai rīcībpolitikai piešķirts kods un to grupām- krāsa, kas saskaņā ar šī ziņojuma 2. pielikumā ietverto informāciju.

Rekomendācija par institūcijas izveidi, kas operacionālajā līmenī koordinē, ievieš un kontrolē pasākumus ēnu ekonomikas mazināšanai Latvijā

<p>RIK1. Rīcībpolitikas rekomendācija (vai cits valsts realizējams pasākums) ēnu ekonomikas mazināšanai, tās mērķis</p>	<p>Institūcijas izveide, kas operacionālajā līmenī koordinē, ievieš un kontrolē pasākumus ēnu ekonomikas mazināšanai Latvijā</p>	<p>Ieviešanas prioritāte (1-3, kur 1 ir ļoti augsta ieviešanas prioritāte, 2- vidēja, 3: papildinošs pasākums)</p>	<p>1</p>
<p>Zinātniskais pamatojums</p>	<p>RE:SHADE projekta saturiskā pārskata Nr. 2., 3. ziņojuma 2. daļas (Stinka, Skromule, Zariņa, Sauka (2021): kopš 2016. gada realizētie pasākumi, kam ir potenciāla ietekme uz aploksņu algu mazināšanu Latvijā) liecina, ka Latvijā ir potenciāls uzlabot koordinētu rīcību dažādu iesaistīto organizāciju starpā lai mazinātu ēnu ekonomikas apjomu. Kopumā, ir uzteicama ēnu ekonomikas apkaršanas padomes darbība, kas apvieno galvenos ēnu ekonomikas mazināšanā iesaistīto atbildīgo institūciju pārstāvjus. Tomēr šai padomei ir vairāk stratēģiskās plānošanas nozīme. Ne mazāk svarīga ir šo institūciju (Finanšu ministrijas, Ekonomikas ministrijas, Tieslietu ministrijas, Zemkopības ministrijas, Veselības ministrijas, Valsts ieņēmumu dienesta, u.c., kā arī kontrolējošo institūciju un sociālo partneru) sadarbība operacionālajā līmenī pasākumu ieviešanas koordinēšanā un kontrolē.</p> <p>Šāda institūcija, kas sagatavotu materiālus izskatīšanai ēnu ekonomikas apkaršanas padomē un, piemēram, Finanšu ministrijas valsts sekretāres vai kādas citas atbildīgas amatpersonas vadībā, strādātu pie pasākumu <i>ieviešanas</i> koordinēšanas. Šī institūcija arī uzraudzītu rīcībpolitiku prioritārajās ēnu ekonomikas mazināšanas jomās izstrādi un pilnveidi, nodrošinot sadarbību starp dažādām institūcijām operacionālajā līmenī, t.sk. risinot VID rīcībā esošo datu pieejamību tiesībsargājošajām institūcijām (Valsts Darba</p>		

	<p>inspekcijai, Valsts policijai un tml.), dažādu institūciju sadarbību ar Tieslietu ministriju un tai pakļautajām iestādēm, attiecībā uz ar ēnu ekonomikas apkarošanu saistītiem jautājumiem, nozaru sadarbību ar ekonomikas ministriju, veselības ministriju, u.c. ministrijām, un tml.).</p> <p>Šādas, operacionāla institūcija, sastāvā būtu iekļaujami attiecīgo ministriju augstākās ierēdniecības pārstāvji (valsts sekretāra vietnieki un departamentu vadītāji), dažādu atbildīgo organizāciju vadība, kā, konsultantu lomā, arī galvenie sociālie partneri un nozaru asociācijas.</p>		
Nepieciešamās normatīvo aktu izmaiņas	Ministru kabineta noteikumi par attiecīgas institūcijas izveidi, pienākumiem un atbildību.		
Rīcībpolitikas rekomendācijas ieviešanas darba koordinācija	Ministru kabinets, valsts kanceleja	Vai paredzēta viedo tehnoloģiju izmantošana	Nē
Pasākum(u) aptuvenās izmaksas	Papildus finansējums šādai aktivitātei nav nepieciešams		

AIV. Rīcībpolitikas rekomendācijas: uzņēmēju un indivīdu uzticēšanās dažādām institūcijām un apmierinātības ar valsts sniegtajiem pakalpojumiem uzlabošanai

- **Vai sabiedrība tic sociālās apdrošināšanas sistēmai - iespējai saņemt atbilstošu pensiju u.c. ieguvumus no nodokļu nomaksas?**

RUSA1 Rīcībpolitikas rekomendācija (vai cits valsts realizējams pasākums) ēnu ekonomikas mazināšanai, tās mērķis	Attiecībā uz pensijām, vissvarīgākā politika turpmākajos gados ir neveikt politikas izmaiņas. Nepieciešama politikas stabilitāte un pastāvība. Ja tiek veiktas izmaiņas, tām jābūt acīmredzami izdevīgākām iedzīvotājiem, un tām jābūt acīmredzamām un viegli saprotamām.	Ieviešanas prioritāte (1-3, kur 1 ir ļoti augsta ieviešanas prioritāte, 2- vidēja, 3: papildinošs pasākums)	1
Zinātniskais pamatojums	Sk. Saulītis un Kravčenko (2021), un Williams (2021): labā prakse, kas balstās uz pētījumiem par šādu aktivitāšu lietderīgumu.		
Nepieciešamās normatīvo aktu izmaiņas	Nē		
Rīcībpolitikas rekomendācijas ieviešanas darba koordinācija	Labklājības ministrija: veicot informatīvas aktivitātes par pensiju sistēmas drošumu.	Vai paredzēta viedo tehnoloģiju izmantošana	Nē

Pasākum(u) aptuvenās izmaksas	Aptuveni 20000.0 EUR gadā
-------------------------------	---------------------------

RUSA2 Rīcībpolitikas rekomendācija (vai cits valsts realizējams pasākums) ēnu ekonomikas mazināšanai, tās mērķis	Reizi gadā darbaņēmējus informēt par prognozējamo pensijas apmēru, izmaksāto atvaļinājuma naudu pēdējo 12 mēnešu laikā un paredzamo slimības pabalstu darba nespējas gadījumā ar mērķi samazināt nedeklarēto nodarbinātību, darbaņēmējiem pieprasot sociālās garantijas no darba devēja.	Ieviešanas prioritāte (1-3, kur 1 ir ļoti augsta ieviešanas prioritāte, 2- vidēja, 3: papildinošs pasākums)	2
Zinātniskais pamatojums (īsumā, ar atsauci uz pētījumu un tml., kas pievienojams kā pielikums)	Piekluve sociālā nodrošinājuma pabalstiem bieži tiek minēti kā iemesli, kāpēc augstāk kvalificēti darbinieki iziet no ēnu ekonomikas. Augsti kvalificēti darbinieki biežāk izjūt pretrunību saistībā ar ēnu ekonomiku, un cenšas no tās iziet uzreiz, kad viņu darba drošība un ienākumu līmenis pārsniedz personiski pieņemamu risku robežu. Atgādinot darbaņēmējiem par sagaidāmo sociālo nodrošinājumu jeb par sagaidāmajiem ilgtermiņa (īkmēneša pensijas apmērs) un īstermiņa (slimības pabalsts darba nespējas gadījumā; atvaļinājuma nauda) efektiem no pašreizējās bruto algas, iespējams pavisam darbaņēmējus saņemt ienākumus oficiāli. Turklāt, ja tas tiktu darīts vienlaicīgi (piemēram, aprīļa pirmajā dekādē), šo jautājumu ir iespējams pacelt sabiedrības dienaskārtībā (sk. plašāk RE:SHADE saturiskā pārskata Nr. 2.2 ziņojums: Saulītis un Kravčenko, 2021).		
Nepieciešamās normatīvo aktu izmaiņas (ja tādas ir veicamas)	Iedzīvotāji reizi gadā vienlaicīgi saņem provizorisko informāciju par īstermiņa un ilgtermiņa efektiem par nomaksājamiem nodokļiem no darba algas.		
Rīcībpolitikas rekomendācijas ieviešanas darba koordinācija (atbildīgā ministrija, citas iesaistītās ministrijas vai organizācijas)	Finanšu ministrija, Valsts ieņēmumu dienests	Vai paredzēta viedo tehnoloģiju izmantošana	Nepieciešams procesu automatizēt ar viedo tehnoloģiju palīdzību.
Pasākum(u) aptuvenās izmaksas		Izvērtēta attiecīgā ieteikumu finansiālā ietekme	Te- cik iespējams. Visticamāk katram pasākumam atsevišķi finansiālo ietekmi nebūs iespējams aprēķināt.
Pasākum(u) aptuvenās izmaksas	Pasākuma provizoriskās izmaksas jānoskaidro, īstenojot pilotprojektu, kur ar randomizēti kontrolēta eksperimenta palīdzību tiek noskaidrots šīs rīcībpolitikas prognozējamais fiskālais efekts.		

RUSA3 Rīcībpolitikas rekomendācija (vai cits valsts realizējams pasākums) ēnu ekonomikas	Mārketinga kampaņa, informējot sabiedrību, un tās atsevišķas grupas, ka COVID-19 pandēmijas īstermiņa atbalsta pasākumi ir bijuši pilnu sociālo iemaksu veikšanas radīts ieguvums, jo šīs personas ir saņēmušas 75% no deklarētās algas.	Ieviešanas prioritāte (1-3, kur 1 ir ļoti augsta ieviešanas prioritāte, 2- vidēja, 3:	3
--	--	---	---

mazināšanai, tās mērķis	Sabiedrības informēšana, ka tie, kuri saņēma aplokšņu algas pirms pandēmijas, būs tiesīgi saņemt tikai 75% no deklarētās algas, parādot aplokšņu algu pieņemšanas negatīvo ietekmi.	<i>papildinošs pasākums)</i>	
Zinātniskais pamatojums	<p>Labā prakse, kas balstās uz pētījumiem par šādu aktivitāšu lietderīgumu (Williams, 2021), uzņēmēju un sabiedrības uzvedības pētījumi (Putniņš un Sauka, 2021; Saulītis un Kravčenko, 2021; Gavaille, Putniņš, Zasova, Sauka, 2021).</p> <p>Dīkstāves pabalstu Valsts ieņēmumu dienests noteicis 75% apmērā no mēneša vidējās bruto darba samaksas, kas aprēķināta par periodu, kas atbilst pēdējiem sešiem mēnešiem pirms ārkārtas situācijas izsludināšanas, vai saskaņā ar faktiskajiem darbinieku deklarētajiem datiem iepriekšējo sešu mēnešu laikā. Tas nedrīkst pārsniegt 700 EUR kalendārajā mēnesī. Dīkstāves pabalstu neapliek ar iedzīvotāju ienākuma nodokli un valsts sociālās apdrošināšanas obligātajām iemaksām. Darba devēji un nodokļu maksātāji, kurus skārusi COVID-19 krīze, var pieteikties uz pabalstu:</p> <ul style="list-style-type: none"> ○ Ja ienākumi no saimnieciskās darbības COVID-19 izplatības dēļ 2020. gada martā vai aprīlī samazinājušies vismaz par 30%, salīdzinot ar attiecīgo mēnesi 2019. gadā. <p>Ja ienākumi no saimnieciskās darbības COVID-19 izplatības dēļ 2020. gada martā vai aprīlī samazinājās par vismaz 20%, salīdzinot ar attiecīgo mēnesi 2019. gadā, ar nosacījumu, ka tie atbilst vismaz vienam no šiem kritērijiem: i) 2019. gadā krīzes skartā darba devēja eksporta apjoms sasniedz 10% no kopējā apgrozījuma vai ne mazāk kā 500 000 EUR; vai ii) vidējā mēneša bruto darba samaksa, ko izmaksā krīzes skartais darba devējs, 2019. gadā nav bijis mazāks par 800 EUR; vai iii) uz 2019. gada 31. decembri ilgtermiņa ieguldījumi pamatlīdzekļos ir vismaz 500 000 EUR. Ministru kabineta noteikumos Nr. 165 ir izklāstīti pavisam 14 iemesli, kādos gadījumos pabalsts netiek izmaksāts, tostarp, ja ir nodokļu parāds, kas pārsniedz 1000 EUR vai ja darbinieks darba attiecības ir uzsācis pēc 2020. gada 1. marta</p>		
Nepieciešamās normatīvo aktu izmaiņas	Nav		
Rīcībpolitikas rekomendācijas ieviešanas darba koordinācija	Valsts ieņēmumu dienests (koordinē), sadarbībā ar Labklājības ministriju	Vai paredzēta viedo tehnoloģiju izmantošana	Netieši: pasākuma koordinators var izmantot viedās tehnoloģijas (piem. atlasot informāciju no datu bāzes, savienojot ar automatisku ziņas sūtīšanu) lai nosūtītu ziņu atsevišķām mērķa grupām, piem. ar lielāko iespējamību izvairīties no nodokļu maksāšanas.
Pasākum(u) aptuvenās izmaksas	20-50000.0 EUR atkarībā no izvēlētās komunikācijas. Iesakām plaši izmantot EDS un sociālos tīklus, kā arī Labklājības ministrijas, un tās pakļautībā esošo iestāžu, kā arī sadarbības partneru- NVO, kontaktu iespējas. T.sk. koncentrējoties uz atsevišķām iedzīvotāju grupām kas, atbilstoši VID datiem, ir potenciāli lielāki nodokļu nemaksātāji.		

- **Sabiedrības un/vai uzņēmēju apmierinātība ar valdības saņemtajiem pakalpojumiem; kā tiek tērēta nodokļu maksātāju nauda.**

RUSN1 Rīcībpolitikas rekomendācija (vai cits valsts realizējams pasākums) ēnu ekonomikas mazināšanai, tās mērķis	Pēc pašnovērtējuma nodokļu deklarācijas aizpildīšanas nodokļu maksātājs saņem informāciju pa posteņiem par to, kā tiek iztērēti nodokļi (piemēram, xxx EUR no viņu nodokļiem ir iztērēti skolām, yyy EUR veselības pakalpojumu sniegšanai, zzz EUR policijas un ugunsdzēsības dienestu darbībai).	Ieviešanas prioritāte (1-3, kur 1 ir ļoti augsta ieviešanas prioritāte, 2- vidēja, 3: papildinošs pasākums)	2
Zinātniskais pamatojums	Willaims (2021): labā prakse, kas balstās uz pētījumiem par šādu aktivitāšu lietderīgumu, Saulītis un Kravčenko (2021)		
Nepieciešamās normatīvo aktu izmaiņas	Nav		
Rīcībpolitikas rekomendācijas ieviešanas darba koordinācija	Finanšu ministrija	Vai paredzēta viedo tehnoloģiju izmantošana	Netieši: pasākuma koordinators var izmantot viedās tehnoloģijas (piem. atlasot informāciju no datu bāzes, savienojot ar automātisku ziņas sūtīšanu) lai nosūtītu ziņu atsevišķām mērķa grupām, piem. ar lielāko iespējamību izvairīties no nodokļu maksāšanas.
Pasākum(u) aptuvenās izmaksas	10000.0 (izmantojot EDS un sociālos tīklus)		

RUSN2 Rīcībpolitikas rekomendācija (vai cits valsts realizējams pasākums) ēnu ekonomikas mazināšanai, tās mērķis	Uz ceļiem, ātrās palīdzības un ugunsdzēsēju mašīnām, kā arī slimnīcās, ārstu praksēs un skolās izvietot zīmes ar uzrakstu “Šis pakalpojums ir apmaksāts no jūsu nodokļiem”. Paralēli izstrādāt lietotni, kas parāda nodokļu un sociālo iemaksu nedeklarēšanas pilnā apmērā negatīvo ietekmi uz izdevumiem slimnīcām, skolām un citām izdevumu jomām, kuras pilsoņi uzskata par svarīgām viņu labklājībai- uzsverot negatīvo ietekmi uz viņu dzīvēm, piemēram. pieņemot aplokšņu algas.	Ieviešanas prioritāte (1-3, kur 1 ir ļoti augsta ieviešanas prioritāte, 2- vidēja, 3: papildinošs pasākums)	2
Zinātniskais pamatojums	Willaims (2021): labā prakse, kas balstās uz pētījumiem par šādu aktivitāšu lietderīgumu, Saulītis un Kravčenko (2021)		

Nepieciešamās normatīvo aktu izmaiņas	Nav		
Rīcībpolitikas rekomendācijas ieviešanas darba koordinācija	Finanšu ministrija (koordinējošā iestāde), sadarbojoties ar Izglītības un zinātnes ministriju, Veselības ministriju, Satiksmes ministriju, Iekšlietu ministriju.	Vai paredzēta viedo tehnoloģiju izmantošana	Nē
Pasākum(u) aptuvenās izmaksas	80000.0 EUR (kampaņveidīgi)		

RUSN3 Rīcībpolitikas rekomendācija (vai cits valsts realizējams pasākums) ēnu ekonomikas mazināšanai, tās mērķis	Ieviest skolu pilsoniskās izglītības programmā jautājumu par nodokļiem un darba likumdošanas ievērošanu, tādējādi uzlabojot jauniešu izpratni par likumpaklausības nozīmi, t.sk. negatīvajām sekām izvairoties no nodokļiem.	Ieviešanas prioritāte (1-3, kur 1 ir ļoti augsta ieviešanas prioritāte, 2-vidēja, 3: papildinošs pasākums)	2
Zinātniskais pamatojums	Willaims (2021): labā prakse, kas balstās uz pētījumiem par šādu aktivitāšu lietderīgumu, Saulītis un Kravčenko (2021)		
Nepieciešamās normatīvo aktu izmaiņas	Nav		
Rīcībpolitikas rekomendācijas ieviešanas darba koordinācija	Izglītības un zinātnes ministrija	Vai paredzēta viedo tehnoloģiju izmantošana	Nē
Pasākum(u) aptuvenās izmaksas	Papildus izmaksas nav plānotas, pasākums ietverams integrējot to esošajās mācību stundās. Ietver skolu organizētus projekta darbus, konkursus.		

RUSN4 Rīcībpolitikas rekomendācija (vai cits valsts realizējams pasākums) ēnu ekonomikas mazināšanai, tās mērķis	<p>Pārnest kampaņu “Kur paliek mana nauda?” no Igaunijas, kā arī plašāk komunicēt sabiedrībai par VID iesaisti dažādos jauniešu izglītošanas pasākumos un apmācībās skolniekiem “Dzīvei gatavs” ietvaros, un tml.</p> <p>Lai arī VID Latvijā katru gadu organizē lielo nodokļu maksātāju apbalvošanu un izsūta pateicības vēstules godprātīgiem nodokļu maksātājiem par labprātīgu nodokļu samaksu, šāda veida kampaņas paplašināt, piemēram, pēc parauga kā tas tiek darīts kampaņā “Paldies, ka maksājat nodokļus” Igaunijā.</p>	Ieviešanas prioritāte (1-3, kur 1 ir ļoti augsta ieviešanas prioritāte, 2-vidēja, 3: papildinošs pasākums)	2
--	--	--	---

Zinātniskais pamatojums	Williams (2021): labā prakse, kas balstās uz pētījumiem par šādu aktivitāšu lietderīgumu.		
Nepieciešamās normatīvo aktu izmaiņas	Nav		
Rīcībpolitikas rekomendācijas ieviešanas darba koordinācija	VID, sadarbībā ar Labklājības ministriju un Ekonomikas ministriju	Vai paredzēta viedo tehnoloģiju izmantošana	Nē
Pasākum(u) aptuvenās izmaksas	70000.0 EUR		

- **Sabiedrības/uzņēmēju apmierinātība ar dažādu iestāžu darbu, piemēram, valsts ieņēmumu dienesta darbu.**

Lai veicinātu sabiedrības, un tās atsevišķu daļu, izpratni par dažādu valsts iestāžu darba taisnīgumu un kvalitāti, kā arī stiprinātu šādu praksi pašās iestādēs, nepieciešams turpināt pieeju uz klientam draudzīgāku darba pieeju. Neskatoties uz esošajām iestrādēm Latvijā, būtu nepieciešama tālāka valsts iestāžu darbības maiņa pilnveidošana, sevišķi attiecībā uz vairāk uz klientu vērstu konsultējošo pieeju. Piemēram, izveidojot konsultatīvās vienības atsevišķās iestādēs, gan darba vietā pieņemot vairāk konsultējošu pieeju. Sekojošā rīcībpolitikas rekomendācija ietver ieteikumu zvanu centram Latvijā, pamatojoties uz Īrijas pieredzi:

RUSDI Rīcībpolitikas rekomendācija (vai cits valsts realizējams pasākums) Ēnu ekonomikas mazināšanai, tās mērķis	Legalizācijas/darbības legalizēšanas atbalsta un konsultāciju centra izveide augstākā līmeņa darba inspekcijā, ar mērķi palielināt darbības legalizēšanas atbalsta un konsultāciju nodrošināšanas līmeni saiedrībā. <ul style="list-style-type: none"> • Izveidot zvanu centru, kurā operatori sniedz konsultācijas uzņēmumiem par darba tiesībām (un, iespējams, arī nodokļu un sociālās apdrošināšanas jautājumiem, ja tā ir starpministriju iniciatīva un vienas pieturas aģentūra, apvienojot dažādas pārvaldes jomas). • VDI galvenajam birojam (un VID, ja tā ir starpministriju iniciatīva) galvenie biroji var sagatavot gatavas atbildes uz “bieži uzdotajiem jautājumiem” (BUJ) un laika gaitā paplašināt operatoriem pieejamo atbilžu skaitu un dziļumu. Atbildēm 	Ieviešanas prioritāte <i>(1-3, kur 1 ir ļoti augsta ieviešanas prioritāte, 2- vidēja, 3: papildinošs pasākums)</i>	1
--	--	--	----------

	<p>nevajadzētu būt tikai un vienīgi paziņojumiem, piemēram, par Darba likumu, Nodokļu likumu un Civillikumu, bet tajās būtu jāizskaidro juridiski jautājumi “vienkārši saprotamā” veidā, kā arī jāsniedz skaidras praktiskas norādes par to, kas jādara, lai darbotos likumīgi.</p> <ul style="list-style-type: none"> Personas, kurām ir darba pieredze “zvanu centros” un kuras izmanto “klientiem draudzīgu” pieeju zvanītājiem, pēc tam būtu jānodarbina juridisko konsultāciju centrā. Lielāko daļu e-pasta jautājumu/tālruņa zvanu/tiešsaistes ziņojumu izskata šie zvanu centra operatori. <p>Inspektoros izmanto tikai nelielai zvanu daļai, uz kuriem nav iespējams atbildēt, izmantojot gatavās atbildes uz “biežāk uzdotajiem jautājumiem”.</p>		
Zinātniskais pamatojums	Williams (2021): labā prakse, kas balstās uz pētījumiem par šādu aktivitāšu lietderīgumu, Gavaille, Putniņš, Sauka, Zasova (2021)		
Nepieciešamās normatīvo aktu izmaiņas	Pieņemti attiecīgi Ministru Kabineta noteikumi par centra izveidi pie attiecīgās institūcijas.		
Rīcībpolitikas rekomendācijas ieviešanas darba koordinācija	<p>VID sadarbībā ar VDI.</p> <p>Bet šādus centrus var ieviest arī, piemēram, Tieslietu ministrijā un Ekonomikas ministrijā.</p>	Vai paredzēta viedo tehnoloģiju izmantošana	Iespēju (finansējuma) robežās
Pasākum(u) aptuvenās izmaksas	Aptuveni 300000.0 EUR, bet svarīgi precizēt atkarībā no izmantotajām tehnoloģijām un iesaistīto darbinieku skaita un kvalifikācijas.		

RUSD2 Rīcībpolitikas rekomendācija (vai cits valsts realizējams pasākums) ēnu ekonomikas mazināšanai, tās mērķis	Apmācīt dažādu iestāžu darbiniekus (VID, VDI, citas tiesībsargājošās institūcijas) izvēlēties vairāk konsultējošu pieeju.	Ieviešanas prioritāte <i>(1-3, kur 1 ir ļoti augsta ieviešanas prioritāte, 2- vidēja, 3: papildinošs pasākums)</i>	2
Zinātniskais pamatojums	Williams (2021) labā prakse, kas balstās uz pētījumiem par šādu aktivitāšu lietderīgumu; Stinka, Skrumule, Zariņa, Sauka (2021); Saulītis un Kravčenko (2021)		
Nepieciešamās normatīvo aktu izmaiņas	Nav		
Rīcībpolitikas rekomendācijas ieviešanas darba koordinācija	Koordinē Finanšu Ministrija, sadarbībā ar iekšlietu ministriju un Tieslietu ministriju, iesaistot to pakļautībā esošās iestādes	Vai paredzēta viedo tehnoloģiju izmantošana	Nav

Pasākum(u) aptuvenās izmaksas	Līdz 150000.0 EUR
----------------------------------	-------------------

RUSD 3 Rīcībpolitikas rekomendācija (vai cits valsts realizējams pasākums) ēnu ekonomikas mazināšanai, tās mērķis	Lai sekmētu uzņēmējdarbībai draudzīgāku pieeju pārbaudēm, attīstīt ciešāku sadarbību pārbaudžu jomā dažādu iesaistīto organizāciju starpā. Katra izpildiestāde varētu izvirzīt mērķi panākt, ka noteikta daļa no visām pārbaudēm tiek veiktas kā kopīgas vai saskaņotas pārbaudes.	Ieviešanas prioritāte (1-3, kur 1 ir ļoti augsta ieviešanas prioritāte, 2- vidēja, 3: papildinošs pasākums)	2
Zinātniskais pamatojums	Williams (2021) labā prakse, kas balstās uz pētījumiem par šādu aktivitāšu lietderīgumu; Stinka, Skrumule, Zariņa, Sauka (2021); Saulītis un Kravčenko (2021)		
Nepieciešamās normatīvo aktu izmaiņas	Nav		
Rīcībpolitikas rekomendācijas ieviešanas darba koordinācija	Koordinē Finanšu ministrija, iesaistot attiecīgās atbildīgās iestādes	Vai paredzēta viedo tehnoloģiju izmantošana	Nē
Pasākum(u) aptuvenās izmaksas	Nav, esošā budžeta ietvaros tādējādi uzlabojot esošo resursu izmantošanas efektivitāti.		

- **Valsts institūciju komunikācija ar nodokļu maksātājiem: vai un kā noris komunikācija, kas tēmēta uz aplokšņu algu samazināšanu? “Konsultē vispirms” pieeja, u.c. aktivitātes.**

Lai uzlabotu komunikāciju starp valsts pārvaldes iestādēm un nodokļu maksātājiem, ir būtiski īstenot pasākumus, kas veicinātu procedūras tiesiskumu, procedūras taisnīgumu un pārdales taisnīgumu (sk. AIII sadaļu). Pasākumi un rīcībpolitikas šo reformu ieviešanai aprakstītas iepriekšējās šīs sadaļas apakšpunktos.

Būtu ieteicams arī turpināt pieejas “vispirms konsultē” plašu ieviešanu un uzraudzību un nodrošināt, ka cīņā ar aplokšņu algām iesaistīto valsts iestāžu stratēģiskie mērķi un galvenie darbības rādītāji (KPI) pilnībā atspoguļo principu “vispirms konsultē”, izmantojot iepriekš minētos politikas ieviešanas ieteikumus:

RUSK1 Rīcībpolitikas rekomendācija (vai cits valsts	Veicināt nodokļu nomaksas pievēršanas (pretstatā izvairīšanos no nodokļu nomaksas novēršanas) aktivitātes Valsts ieņēmumu	Ieviešanas prioritāte (1-3, kur 1 ir ļoti	1
---	--	--	----------

realizējams pasākums) ēnu ekonomikas mazināšanai, tās mērķis	dienesta darbībā, paplašinot “konsultē vispirms” pieejas izpratni. Tai skaitā Valsts ieņēmumu dienesta rezultatīvie rādītāji primāri tiek saistīti ar iedzīvotāju uzticēšanos dienestam, nevis iekasēto nodokļu apjomu.	augsta ieviešanas prioritāte, 2- vidēja, 3: papildinošs pasākums)	
Zinātniskais pamatojums	Cik lielā mērā indivīdi nosoda nedeklarētu preču un pakalpojumu apriti ir tieši saistīts ar uzticēšanos Valsts ieņēmumu dienestam: jo augstāka uzticēšanās, jo biežāk pausts nosodījums neuzskaitītiem darījumiem un nelegālai preču apritei. Tas liecina, ka nodokļu morāle ir veicināma ar <i>pievēršanas</i> (sociālās normas; savstarpēja uzticēšanās), nevis <i>novēršanas</i> (sodi, pārbaudes un tml.) aktivitātēm.		
Nepieciešamās normatīvo aktu izmaiņas	Nav		
Rīcībpolitikas rekomendācijas ieviešanas darba koordinācija	Valsts ieņēmumu dienests	Vai paredzēta viedo tehnoloģiju izmantošana	Nepieciešams automatizēt datu analītiku, kas automātiski nosūta informatīvu vēstuli nodokļu maksātājam, ja vidējā alga noteiktā periodā ir bijusi zemāka par 70% nekā vidēji nozarē reģionā.
Pasākum(u) aptuvenās izmaksas	Nav, esošā budžeta ietvaros tādējādi uzlabojot esošo resursu izmantošanas efektivitāti.		

- **Korupcijas līmeņa valdībā uztvere (dažādi līmeņi)**

RUSKU1 Rīcībpolitikas rekomendācija (vai cits valsts realizējams pasākums) ēnu ekonomikas mazināšanai, tās mērķis	Palielināt sodus par sabiedrisku amatu ļaunprātīgu izmantošanu privāta labuma gūšanai. Tajā pašā laikā nodrošināt labāku atalgojumu valsts amatpersonām.	Ieviešanas prioritāte (1-3, kur 1 ir ļoti augsta ieviešanas prioritāte, 2- vidēja, 3: papildinošs pasākums)	1
Zinātniskais pamatojums	Putniņš un Sauka (2021); Williams (2021): labā prakse, kas balstās uz pētījumiem par šādu aktivitāšu lietderīgumu.		
Nepieciešamās normatīvo aktu izmaiņas	Krimināllikums, administratīvo sodu likums.		
Rīcībpolitikas rekomendācijas ieviešanas darba koordinācija	Tieslietu ministrija sadarbībā ar Finanšu ministriju un Valsts kanceleju.	Vai paredzēta viedo tehnoloģiju izmantošana	Nē
Pasākum(u) aptuvenās izmaksas	Esošā pētījuma ietvaros nav aprēķināmas. Šīs rīcībpolitikas rekomendācijas skatāmas kontekstā ar citām valsts pārvaldes efektivitātes uzlabošanas iniciatīvām.		

RUSKU 2 Rīcībpolitikas rekomendācija (vai cits valsts realizējams pasākums) ēnu ekonomikas mazināšanai, tās mērķis	Uzlabot izpildes procesus (piemēram, pārbaudes un revīzijas) veidā, kas novērš korupcijas iespējas (piemēram, vairāk birojā balstītas un rakstiskas, nevis klātienē mutiskas pārbaudes, pie ķermeņa piestiprinātu kameru izmantošana pārbaudes apmeklējumu laikā, kas tiek ieslēgtas un novērst iekļūšanu fiziskajās telpās, izmantojot GPS).	Ieviešanas prioritāte (1-3, kur 1 ir ļoti augsta ieviešanas prioritāte, 2- vidēja, 3: papildinošs pasākums)	2
Zinātniskais pamatojums	Williams (2021): labā prakse, kas balstās uz pētījumiem par šādu aktivitāšu lietderīgumu.		
Nepieciešamās normatīvo aktu izmaiņas	Nav		
Rīcībpolitikas rekomendācijas ieviešanas darba koordinācija	Koordinē Finanšu ministrija, sadarbojoties tās atbildīgajām iestādēm un, attiecīgi, Tieslietu un Iekšlietu ministrijai	Vai paredzēta video tehnoloģiju izmantošana	Nē
Pasākum(u) aptuvenās izmaksas	Nav, esošā budžeta ietvaros tādējādi uzlabojot esošo resursu izmantošanas efektivitāti. Iespēju robežās piešķirt papildus finansējumu.		

RUSKU3 Ir būtiski arī turpināt un pastiprināt iesāktās reformas tieslietu sistēmas pilnveidošanai, sevišķi attiecībā uz t.s. “lielajām korupcijas un nodokļu nemaksāšanas lietām”, nodrošinot gan to pienācīgu (un iespējami ātru) izskatīšanu, gan arī uzlabojot komunikāciju ar sabiedrību (piemēram, skaidrojot attiecīgos lēmumus). Tikpat būtiski politikas veidotājiem, ierēdņiem, dažāda līmeņa valsts amatpersonām ir arī pašiem rādīt labo piemēru, ko var ieviest ar šādu darbinieku uzvedības kodeksa ieviešanu, kas uzliek arī atbildību- ko kontrolē attiecīgie dienesti.

BIV. Rīcībpolitikas rekomendācijas: varbūtībai tikt pieķertam un soda samērīgumam iesaistoties ēnu ekonomikas darbībās

VP1 Rīcībpolitikas rekomendācija (vai cits valsts realizējams pasākums) ēnu ekonomikas mazināšanai, tās mērķis	Nodokļu revīzijas ir īpaši jāvērs uz uzņēmumiem, kas darbojas šādās tautsaimniecības nozarēs: izmitināšanas un ēdināšanas pakalpojumu nozarē (I), administratīvo un apkalpojošo dienestu darbības nozarē (N), transporta un uzglabāšanas nozarē (H), būvniecības nozarē (F), kā arī lauksaimniecības, mežsaimniecības un zivsaimniecības nozarē (A).	Ieviešanas prioritāte (1-3, kur 1 ir ļoti augsta ieviešanas prioritāte, 2- vidēja, 3: papildinošs pasākums)	1
Zinātniskais pamatojums	Saskaņā ar mūsu rezultātiem, šajās nozarēs ir lielākais rezultatīvo SAI un IIN revīziju īpatsvars, kas liecina par lielāku izvairīšanos no algas nodokļiem. Arī rezultāti, balstīti uz mašīnmācīšanās algoritmiem, norāda, ka īpaši liels negodprātīgo uzņēmumu īpatsvars ir		

	izmitināšanas un ēdināšanas pakalpojumu nozarē, transporta un uzglabāšanas nozarē un būvniecībā (Gavoille un Zasova, 2021)		
Nepieciešamās normatīvo aktu izmaiņas	Nav		
Rīcībpolitikas rekomendācijas ieviešanas darba koordinācija	VID	Vai paredzēta viedo tehnoloģiju izmantošana	Nē
Pasākum(u) aptuvenās izmaksas	Nav attiecināms. Lielāks sekmīgu revīziju īpatsvars ļaus samazināt revīziju izmaksu attiecību pret papildu nodokļu ieņēmumiem, ko nodrošinās revīzijas.		

VP2 Rīcībpolitikas rekomendācija (vai cits valsts realizējams pasākums) ēnu ekonomikas mazināšanai, tās mērķis	Izmantot uzņēmumu finanšu datus un mašīnmācīšanās metodes kā papildu instrumentu, lai uzlabotu nodokļu revīziju efektivitāti.	Ieviešanas prioritāte (1-3, kur 1 ir ļoti augsta ieviešanas prioritāte, 2-vidēja, 3: papildinošs pasākums)	1
Zinātniskais pamatojums	RE:SHADE projekta ietvaros izstrādātie mašīnmācīšanās algoritmi (Gavoille un Zasova, 2021) ļauj līdz pat 75% gadījumu pareizi noteikt, vai uzņēmums izvairās no algas nodokļu maksāšanas. Līdz ar to, šīs metodes pielietošana ļaus palielināt rezultatīvo revīziju īpatsvaru un paaugstināt revīziju efektivitāti.		
Nepieciešamās normatīvo aktu izmaiņas	Nav		
Rīcībpolitikas rekomendācijas ieviešanas darba koordinācija	VID	Vai paredzēta viedo tehnoloģiju izmantošana	Nē
Pasākum(u) aptuvenās izmaksas	Nav attiecināms. Lielāks sekmīgu revīziju īpatsvars ļaus samazināt revīziju izmaksu attiecību pret papildu nodokļu ieņēmumiem, ko nodrošinās revīzijas.		

VP3 Rīcībpolitikas rekomendācija (vai cits valsts realizējams pasākums) ēnu ekonomikas mazināšanai, tās mērķis	Nodokļu revīzijas ir īpaši jāvērs uz maziem uzņēmumiem, uzņēmumiem, kuri (oficiāli) maksā relatīvi zemas algas, kā arī uzņēmumiem ar salīdzinoši zemu peļņas normu (peļņas norma definēta kā peļņas attiecība pret apgrozījumu).	Ieviešanas prioritāte (1-3, kur 1 ir ļoti augsta ieviešanas prioritāte, 2-vidēja, 3: papildinošs pasākums)	1
---	--	--	----------

Zinātniskais pamatojums	Uz <i>Random Forest</i> algoritma balstītie rezultāti liecina, ka uzņēmumi, kuri ir klasificēti kā negodprātīgi, ir mazāki (mērot pēc apgrozījuma) un maksā zemākas algas nekā godprātīgi uzņēmumi (Gavoille un Zasova, 2021). Uzņēmumiem, kas izvairās no nodokļu maksāšanas, vidēji ir mazāka peļņas norma (definēta kā peļņa/apgrozījums). Tai pašā laikā, negodprātīgo uzņēmumu vidū ir daudz lielāka peļņas normas sadalījuma izkliede – negodprātīgie uzņēmumi biežāk uzrāda ļoti augstu vai ļoti zemu peļņas normu. Tādējādi, ļoti augsta vai ļoti zema peļņas norma uzņēmumā var kalpot kā signāls, ka uzņēmums varētu būt iesaistīts algas nodokļu nemaksāšanā.		
Nepieciešamās normatīvo aktu izmaiņas	Nav		
Rīcībpolitikas rekomendācijas ieviešanas darba koordinācija	VID	Vai paredzēta viedo tehnoloģiju izmantošana	Nē
Pasākum(u) aptuvenās izmaksas	Nav attiecināms. Lielāks sekmīgu revīziju īpatsvars ļaus samazināt revīziju izmaksu attiecību pret papildu nodokļu ieņēmumiem, ko nodrošinās revīzijas.		

VP 4 Rīcībpolitikas rekomendācija (vai cits valsts realizējams pasākums) ēnu ekonomikas mazināšanai, tās mērķis	<p>Citu organizāciju uzlabota piekļuve VID datu bāzēm.</p> <p>Efektīvākai ēnu ekonomikas mazināšanai, būtu jānodrošina ērtāka piekļuve esošajām datu bāzēm (par nodokļu maksātājiem). Lai gan katra izpildinstitūcija (piem. VID, VDI) darbojas atsevišķi, tās var pieprasīt datus no citām iestādēm (VDI noteikumu 12. panta 4. punkts un VID noteikumu 4. panta 17. punkts nodrošina sadarbību datu kopīgas izmantošanas veidā - VID ģenerāldirektors var pilnvarot VID amatpersonas iegūt informāciju un dalīties ar to). Informācija tiek kopīgota starp VID un VDI, izmantojot FTPS serveri, kur abas iestādes bieži ievieto būtisku informāciju par uzņēmumiem, kuros kāda no iesaistītajām iestādēm ir atklājusi nedeklarētu darbu. Ārējie efektivitātes novērtējumi nav veikti, taču iekšēji VDI sadarbību ar VID un citām iesaistītajām iestādēm vērtē kā diezgan efektīvu.</p> <p>Līdz šim VDI bijusi ierobežota piekļuve VID datu bāzei, un to varētu uzlabot, izmantojot divpusēju līgumu, lai palīdzētu VDI uzlabot riska novērtējumu, ko pievieno pārbaudāmo uzņēmumu atlasei. Varētu apsvērt, kā risināt problēmas, kas saistītas ar datu kopīgošanu, izveidojot vienu centrāli, kas nodrošina datu iegūšanas un analīzes pakalpojumus visām</p>	Ieviešanas prioritāte (1-3, kur 1 ir ļoti augsta ieviešanas prioritāte, 2-vidēja, 3: papildinošs pasākums)	1
--	---	--	----------

	<p>valdības ministrijām, kas iesaistītas cīņā ar darba samaksas nedeklarēšanu pilnā apmērā, līdzīgi ēnu ekonomikas informācijas vienībai (GEIU) Somijā.</p> <p>Uz savstarpēja līgumu pamata, ērtu piekļuvi VID datu bāzēm iesakām nodrošināt arī citām institūcijām, piem. KNAB, kriminālpolicijas pārvaldes ekonomisko noziegumu apkarošanas pārvaldei, ekonomisko lietu tiesai un tml..</p>		
Zinātniskais pamatojums	Williams (2021): labā prakse, kas balstās uz pētījumiem par šādu aktivitāšu lietderīgumu.		
Nepieciešamās normatīvo aktu izmaiņas	Nav		
Rīcībpolitikas rekomendācijas ieviešanas darba koordinācija	VID	Vai paredzēta video tehnoloģiju izmantošana	
Pasākum(u) aptuvenās izmaksas	VID vajadzētu algot 3 cilvēkus, kas strādātu ar datiem. 80000.0 eur gadā.		

<p>VP5 Rīcībpolitikas rekomendācija (vai cits valsts realizējams pasākums) ēnu ekonomikas mazināšanai, tās mērķis</p>	<p>Balstīties uz 2016. gada 1. septembra regulējumu, kas ieviests Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodeksā. Ja darba devējs atzīst, ka ir pieņēmis darbā nedeklarētu darba ņēmēju, viņam pirms lēmuma par naudas soda piemērošanu jāiesniedz pierādījums, ka viņš ir novērsis neatbilstību, un, ja viņš samaksā soda naudu 15 dienu laikā pēc lēmuma pieņemšanas, naudas sods tiek samazināts par 50%.</p> <p>To mēra automātiski, mēnesi pēc inspekcijas pārbaudot datus, lai noteiktu, vai darba attiecības ir likumīgas, kas pēc tam samazina nepieciešamību veikt pēcpārbaudes. 2018. gadā (šī rādītāja bāzes mērīšanas gads) pēc VDI pārbaudēm 69% konstatēto darbinieku bez oficiāla darba līguma vai nu saņēma oficiālu līgumu, vai arī bija oficiāli reģistrēti Valsts ieņēmumu dienestā.</p> <p>Nākamais solis ir nodrošināt, lai tas attiektos uz darba ņēmējiem, kuru darba samaksa netiek</p>	<p>Ieviešanas prioritāte (1-3, kur 1 ir ļoti augsta ieviešanas prioritāte, 2- vidēja, 3: papildinošs pasākums)</p>	<p>1</p>
--	--	---	-----------------

	pilnībā deklarēta, un samazināt naudas sodus, ja strādājošie tiek nodarbināti uz pilnu slodzi.		
Zinātniskais pamatojums	https://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=22206&langId=en		
Nepieciešamās normatīvo aktu izmaiņas	Nav		
Rīcībpolitikas rekomendācijas ieviešanas darba koordinācija	VID, VDI	Vai paredzēta viedo tehnoloģiju izmantošana	Nē
Pasākum(u) aptuvenās izmaksas	Nav nepieciešams papildus budžets.		

VP6 Rīcībpolitikas rekomendācija (vai cits valsts realizējams pasākums) ēnu ekonomikas mazināšanai, tās mērķis	<p>Lai uzlabotu darba efektivitāti ēnu ekonomikas mazināšanai, ieteicams mainīt pieeju no pārbaudes darba vietā uz datu iegūšanu un saskaņošanu, izmantojot dinamisko salīdzinošo novērtējumu, lai konstatētu anomālijas/netipiskus rādītājus. Ir nepieciešama stratēģiski pareizāka pieeja datu bāzes projektēšanai, vaicājot: "Kādi dati ir nepieciešami, lai identificētu potenciālos aploksņu algu nemaksātājus?", nevis "kas ir manā rīcībā, ko es varētu izmantot?".</p> <p>Iespējamie rādītāji, kurus varētu izmantot, lai identificētu riska uzņēmumus, kuri, iespējams, ir iesaistīti ēnu ekonomikā:</p> <ul style="list-style-type: none"> ○ Vidējā alga uzņēmumā salīdzinājumā ar vidējo algu tajā pašā nozarē; ○ Vidējā alga uzņēmumā salīdzinājumā ar vidējo algu reģionā; ○ Noteiktas nodarbošanās/profesijas vidējā alga uzņēmumā neatbilst vidējai algai tajā pašā nodarbošanās/profesijā valstī, nozarē un/vai reģionā; ○ Liela daļa uzņēmuma darbinieku strādā nepilnu slodzi, salīdzinot ar citiem līdzīgiem uzņēmumiem; ○ Darbinieku skaits/kopējā izmaksātā alga neatbilst 	Ieviešanas prioritāte <i>(1-3, kur 1 ir ļoti augsta ieviešanas prioritāte, 2- vidēja, 3: papildinošs pasākums)</i>	2
---	--	--	----------

	<p>apgrozījumam;</p> <ul style="list-style-type: none"> ○ Saņemtas sūdzības par nedeklarētu darbu; ○ Uzņēmumā iepriekš ir bijuši pārkāpumi saistībā ar nedeklarētu darbu; ○ Uzņēmumi, kuros lielāka daļa strādājošo saņem minimālo algu, salīdzinot ar citiem līdzīgiem uzņēmumiem. <p>Kad ir identificēti iespējamie netipiskie/anomālie uzņēmumi, kuri iespējams iesaistās ēnu ekonomikā, var nosūtīt gan darba ņēmējiem, gan darba devējiem paziņojuma vēstules, kurās izklāstīti ieguvumi no pilnu sociālās iemaksu veikšanas un sekas, kas iestājas, tiekot pieķertiem to nedarot.</p> <p>Lai paziņojuma vēstules būtu iedarbīgas:</p> <ul style="list-style-type: none"> ○ vēstulei ir jāļauj tās saņēmējam vienkārši nodrošināt noteikumu ievērošanu, piemēram, sniedzot hipersaiti vai norādot, kāds ir nākamais veicamais solis; ○ vēstulē jāuzsver galvenie vēstījumi, proti, svarīga informācija vai darbības, kuras jāveic; ○ jāizmanto personalizētas vēstules un valoda, lai cilvēki saprastu, kāpēc ziņojums vai process viņiem ir aktuāls; ○ vēstulēs jāsniedz informācija par citu dalībnieku pozitīvo rīcību (piem., “9 no 10 uzņēmumiem laikus maksā nodokļus”), un vēstulē sniegtas atsauces uz situāciju viņu konkrētajā apvidū ceļ efektivitāti; <p>Vēstulēs jāuzsver noteikumu neievērošanas riski un ietekme (piemēram, plašāka ietekme uz sabiedriskajiem pakalpojumiem un personiskā ietekme uz saņēmējiem, piemēram, palielināts pārbaužu risks un sekas pieķerot).</p>		
Zinātniskais pamatojums	Saulītis (2021); Gavaille un Zasova (2021). Williams (2021): labā prakse, kas balstās uz pētījumiem par šādu aktivitāšu lietderīgumu.		
Nepieciešamās normatīvo aktu izmaiņas	Nav		

Rīcībpolitikas rekomendācijas ieviešanas darba koordinācija	VID, VDI	Vai paredzēta viedo tehnoloģiju izmantošana	Vēstuļu sūtīšanai var izmantot EDS (uzņēmumiem)
--	----------	---	---

VP7 Rīcībpolitikas rekomendācija (vai cits valsts realizējams pasākums) ēnu ekonomikas mazināšanai, tās mērķis	<p>Ieviest apgrieztās piegādes ķēdes atbildības iniciatīvu, kur uzņēmumi piegādes ķēdes augšgalā ir atbildīgi par to, lai tālāk piegādes ķēdē strādājošo nodarbinātība būtu pilnībā deklarēta.</p> <p>Tā var būt brīvprātīga darba devēja iniciatīva attīrīt piegādes ķēdes no darba samaksas nedeklarēšanas pilnā apmērā. Vai nu darba devējs piegādes ķēdes augšgalā uzņemas atbildību par to, lai tā būtu, vai arī var pieņemt iniciatīvu, kuras pamatā ir kopīga atbildība. To varētu ieviest, atlasot aptuveni desmit lielus Latvijas uzņēmumus saistībā ar valsts iepirkuma līgumu izpildi. Šāda brīvprātīga pieeja ļautu uzņēmumiem ietekmēt turpmāko politikas virzienu šajā jomā, un tā nav tik smagnēja kā juridisks pienākums. Tas varētu ietvert: līgumā balstītu saistību izstrādi noteiktā nozarē (piemēram, būvniecībā) uzņēmējdarbības veikšanai; un lielākie uzņēmumi nosaka noteiktus nosacījumus apakšuzņēmumu līgumiem (līgumslēdzēju pušu skaits, apstiprinājums apakšuzņēmējiem pārkāpumu gadījumā, maksājumu nosacījumu klauzulas, piemēram, atskaitīšana/maksājuma atlikšana līdz pārkāpuma novēršanai).</p>	Ieviešanas prioritāte (1-3, kur 1 ir ļoti augsta ieviešanas prioritāte, 2-vidēja, 3: papildinošs pasākums)	2
Zinātniskais pamatojums	Williams (2021): labā prakse, kas balstās uz pētījumiem par šādu aktivitāšu lietderīgumu.		
Nepieciešamās normatīvo aktu izmaiņas	Nē		
Rīcībpolitikas rekomendācijas ieviešanas darba koordinācija	EM un FM	Vai paredzēta viedo tehnoloģiju izmantošana	Nē
Pasākum(u) aptuvenās izmaksas	Nav		

VP8 Rīcībpolitikas rekomendācija (vai cits valsts realizējams pasākums) ēnu ekonomikas mazināšanai, tās mērķis	Izvērtēt iespēju papildināt RE:SHADE ietvaros izstrādātos mašīnmācīšanās	Ieviešanas prioritāte	
---	--	------------------------------	--

<p>cits valsts realizējams pasākums) ēnu ekonomikas mazināšanai, tās mērķis</p>	<p>algoritmus negodprātīgo uzņēmumu identificēšanai, modeļos papildus iekļaujot ierobežotas piekļuves datus, kurus trešajām personām nevar sniegt konfidencialitātes apsvērumu dēļ, bet kuri, visticamāk, ir VID rīcībā.</p>	<p><i>(1-3, kur 1 ir ļoti augsta ieviešanas prioritāte, 2-vidēja, 3: papildinošs pasākums)</i></p>	<p>3</p>
<p>Zinātniskais pamatojums</p>	<p>Ar RE:SHADE pētnieku rīcībā esošajiem datiem un mašīnmācīšanās metodēm var ar augstu ticamības pakāpi identificēt uzņēmumus, kuri izvairās no algas nodokļiem. Tai pašā laikā jāuzsver, ka algoritmu augsta precizitāte panākta, izmantojot ierobežotu mainīgo kopu, jo ne visi dati var būt sniegti trešajām personām. Pieņemot, ka VID rīcībā ir uzņēmumu dati, kurus nevar sniegt trešajām personām, ierosinām izmantot šādus ierobežotas pieejamības datus, lai vēl uzlabotu algoritmu darbību.</p>		
<p>Nepieciešamās normatīvo aktu izmaiņas</p>	<p>Nav</p>		
<p>Rīcībpolitikas rekomendācijas ieviešanas darba koordinācija</p>	<p>VID</p>	<p>Vai paredzēta viedo tehnoloģiju izmantošana</p>	<p>Nē</p>
<p>Pasākum(u) aptuvenās izmaksas</p>	<p>Nav attiecināms. Dati par uzņēmumiem jau ir VID rīcībā, tāpēc to iegūšana neprasīs papildu izmaksas. Tai pašā laikā lielāks sekmīgu revīziju īpatsvars ļaus samazināt revīziju izmaksu attiecību pret papildu nodokļu ieņēmumiem, ko nodrošinās revīzijas.</p>		

<p>VP9 Rīcībpolitikas rekomendācija (vai cits valsts realizējams pasākums) ēnu ekonomikas mazināšanai, tās mērķis</p>	<p>Izpildiestādes (VID, FM, EM) var arī kā sankciju izmantot neatbilstību sarakstus, vai nu i) liedzot piekļuvi uzņēmumu galvenajam finansējuma avotam (piemēram, publiskā iepirkuma līgumiem), ii) mudinot darba devējus neizmantojot šos neatbilstīgos uzņēmumus pakalpojumu vai preču iegādei, vai (iii) liegt piekļuvi subsīdijām neatbilstības sarakstos iekļautajiem. Tādējādi uzņēmumiem tiek radīts stimuls ievērot prasības. Ja tie neatbilst noteikumiem, tiem liedz pieeju galvenajiem ienākumu avotiem. Sociālie partneri un citas ieinteresētās personas var arī izmantot neatbilstības sarakstus, piemēram, darba devējiem neizmantojot sarakstā iekļautos komersantus.</p> <p>Atbilstības sarakstus var izmantot arī uzņēmumi, pret kuriem nesēnā pagātnē nav piemērotas nodokļu, darba vai sociālās apdrošināšanas likumu sankcijas, piemēram, Igaunijas Nodokļu un muitas pārvaldes (ETCB) uzturētais komersantu <u>kopējais nodokļu prakses vērtējums</u>. Tos var izmantot, lai noteiktu pārbaudes veikšanas</p>	<p>Ieviešanas prioritāte <i>(1-3, kur 1 ir ļoti augsta ieviešanas prioritāte, 2-vidēja, 3: papildinošs pasākums)</i></p>	<p>3</p>
--	---	---	-----------------

	<p>varbūtību un, ja tas tiek publiskots, tas ļauj uzņēmumiem izlemt, kurus apakšuzņēmējus izmantot.</p> <p>Izmantot “publisku kaunināšanu”, publicējot tos uzņēmumus un/vai darbiniekus, kuriem ir piemērotas sankcijas par iesaisti ēnu ekonomikā.</p>		
Zinātniskais pamatojums	Williams (2021): labā prakse, kas balstās uz pētījumiem par šādu aktivitāšu lietderīgumu.		
Nepieciešamās normatīvo aktu izmaiņas	Nav		
Rīcībpolitikas rekomendācijas ieviešanas darba koordinācija	VID, FM, EM	Vai paredzēta viedo tehnoloģiju izmantošana	Nē
Pasākum(u) aptuvenās izmaksas	40000.0 EUR (izveidojot sarakstu sadaļu EDS sistēmā vai arī ar publisko pieeju Lursoft)		

VP10 Attiecībā uz soda samērīgumu par iesaistīšanos ēnu ekonomikā (to, kas notiek pēc pieķeršanas), RE:SHADE projekta ietvaros šādi pētījumu netika veikti. Kopumā šie jautājumi ir saistīti ar tieslietu sistēmas efektivitāti: cik ātri un efektīvi tiek iztiesātas lietas par uzņēmumu iesaistīšanos aplokšņu algu maksāšanā vai koruptīvās darbībās- kā notiek izmeklēšana, tiesvedības process. Arī- kā sabiedrība uztver šādu lēmumu godīgumu, kas ietver komunikācijas aspektus. Esošā tieslietu sistēmas kapacitāte šādos jautājumos, progress to risināšanā un veidi kā veikt uzlabojumus ir atsevišķa pētījuma temati.

CIV. Rīcībpolitikas rekomendācijas: nodokļu politika

- Sabiedrības un uzņēmēju apmierinātība ar nodokļu politiku

<p>NPSA1 Rīcībpolitikas rekomendācija (vai cits valsts realizējams pasākums) ēnu ekonomikas mazināšanai, tās mērķis</p>	<p>Mainīt proporciju starp darba ņēmēja un darba devēja nodokļiem ar mērķi samazināt darba ņēmēju īpatsvaru, kas uzskata, ka nodokļu slogs Latvijā ir pārāk augsts.</p>	<p>Ieviešanas prioritāte (1-3, kur 1 ir ļoti augsta ieviešanas prioritāte, 2- vidēja, 3: papildinošs pasākums)</p>	<p>2</p>
--	---	--	----------

Zinātniskais pamatojums (<i>īsumā, ar atsauci uz pētījumu un tml., kas pievienojams kā pielikums</i>)	Saulītis un Kravčenko (2021): Vairums iedzīvotāju uzskata, ka nodokļu slogs Latvijā ir ļoti augsts, bet darba ņēmēju izpratne par nodokļu slogu ir sašaurināta un manipulējama no negodprātīgu darba devēju puses. Rezultātā vairums darba ņēmēju par nodokļu slogu uzskata vien darba ņēmējam piemērotās likmes, neapjaušot, cik lielā mērā nedeklarētas nodarbinātības gadījumā ieguvējs ir darba devējs – gan ietaupīto darba devēja nodokļu, gan apmaksāta atvaļinājuma neizmaksāšanas un darbnespējas gadījumā. Samazinot atšķirību starp bruto un neto algu darba ņēmējam, mazinās darba ņēmēju vēlme saņemt algu aploksnē.		
Nepieciešamās normatīvo aktu izmaiņas (<i>ja tādas ir veicamas</i>)	Samazināta darba ņēmēja nodokļu sloga proporcija jeb bruto darba algas atšķirība no neto algas, palielinot darba devēja nodokļu sloga proporciju, nepaaugstinot vai samazinot kopējo darbaspēka nodokļu slogu.		
Rīcībpolitikas rekomendācijas ieviešanas darba koordinācija (<i>atbildīgā ministrija, citas iesaistītās ministrijas vai organizācijas</i>)	Finanšu ministrija	Vai paredzēta viedo tehnoloģiju izmantošana (<i>ja jā, kāda</i>)	Nē
Pasākum(u) aptuvenās izmaksas	Jāveic plašāks izvērtējums		

- **Darba algu diferencēšana**

NPAD1 Rīcībpolitikas rekomendācija (vai cits valsts realizējams pasākums) ēnu ekonomikas mazināšanai, tas mērķis	Diferencēt minimālo algu atkarībā no darba ņēmēja izglītības līmeņa valsts reglamentētajās profesijās un profesijās, kuru veikšanai nepieciešama kvalifikācija.	Ieviešanas prioritāte (1-3, kur 1 ir ļoti augsta ieviešanas prioritāte, 2-vidēja, 3: papildinošs pasākums)	1
Zinātniskais pamatojums	Ievērojama daļa nodarbināto valsts reglamentēto profesijās saņem minimālo algu (skat. Saulītis un Kravčenko, 2021). Jo augstāka izglītība, jo mazāka varbūtība, ka indivīda prasmes un darba ražīgums ir tādā pašā līmenī kā tāda darba ņēmēja, kurš ieguvis zemāku izglītības pakāpi. Citiem vārdiem, reglamentētās profesiju darba ņēmēji, kuri saņem minimālo algu vai tuvu tai, ir ar augstu ēnu ekonomikas nodarbinātības risku. Valsts ir ieguldījusi iedzīvotāju izglītībā, tādējādi paaugstinot iedzīvotāju produktivitāti, bet indivīds, iegūstot izglītību ir izmantojis publisko infrastruktūru. Tajā pašā laikā izglītošanās laikā indivīdi tikai daļēji iesaistās darba tirgū vai pat pilnībā nestrādā, tādējādi zaudējot darba gadus, kuru laikā uzkrāt pensijas kapitālu. Tādējādi ir pamats diferencēt minimālo algu, lai novērstu nedeklarētas nodarbinātības risku, kā arī veicinātu darba ņēmēja izglītošanos un atalgotu viņa(s) pūliņus celt savu darba ražīgumu. (Saulītis un Kravčenko, 2021)		
Nepieciešamās normatīvo aktu izmaiņas	Darba likums		

Rīcībpolitikas rekomendācijas ieviešanas darba koordinācija	Finanšu ministrija	Vai paredzēta viedo tehnoloģiju izmantošana (<i>ja jā, kāda</i>)	Nē
Pasākum(u) aptuvenās izmaksas	0		

- **Sociālās nevienlīdzības mazināšana ar nodokļu sistēmas palīdzību**

NPNM1 Rīcībpolitikas rekomendācija (vai cits valsts realizējams pasākums) ēnu ekonomikas mazināšanai, tās mērķis	Ieviest mantojuma nodokli ar mērķi nepaaugstināt vai mazināt darbaspēka nodokļus, to kompensējot ar nodokļiem, kas vērsti pret sabiedrības turīgāko daļu un kapitāla pieaugumu.	Ieviešanas prioritāte (1-3, kur 1 ir ļoti augsta ieviešanas prioritāte, 2- vidēja, 3: papildinošs pasākums)	1
Zinātniskais pamatojums	Latvijas iedzīvotāju skatījumā lielākais konflikts sabiedrībā pastāv starp trūcīgiem un bagātiem cilvēkiem. Tas ietekmē arī uzskatus par nodokļu nomaksu: jo augstāku konfliktu saredz starp trūcīgiem un bagātiem, jo zemāka nodokļu morāle. Tajā pašā laikā Latvijā ir pasaulē viena no visaugstākajām bagātību koncentrācijām turīgākās sabiedrības daļas rokās, bet šīs sabiedrības daļas dāvinājumi un mantojumi tiek aplikti vai nu ar ārkārtīgi zemām likmēm vai vispār netiek aplikti ar nodokļiem (skat. Saulītis un Kravčenko, 2021). Minētā situācija veicina nevienlīdzību Latvijā un zemu nodokļu morāli. Tāpēc nepieciešams pārskatīt nodokļu sistēmu, mazinot darbaspēka nodokļus, to kompensējot ar nodokļiem, kas vērsti pret sabiedrības turīgāko daļu, tai skaitā ieviešot mantojuma un dāvinājumu nodokli.		
Nepieciešamās normatīvo aktu izmaiņas	Ministru kabineta noteikumi Par valsts nodevu par īpašuma tiesību un ķīlas tiesību nostiprināšanu zemesgrāmatā, kā arī likums Par iedzīvotāju ienākumu nodokli.		
Rīcībpolitikas rekomendācijas ieviešanas darba koordinācija	Finanšu ministrija	Vai paredzēta viedo tehnoloģiju izmantošana	Nē
Pasākum(u) aptuvenās izmaksas	0		

NPNM2 Rīcībpolitikas rekomendācija (vai cits valsts realizējams pasākums) ēnu	Paplašināt nodokļu progresivitāti nodokļu piemērošanā.	Ieviešanas prioritāte (1-3, kur 1 ir ļoti augsta ieviešanas prioritāte, 2-	2
---	---	--	----------

ekonomikas mazināšanai, tās mērķis		<i>vidēja, 3: papildinošs pasākums)</i>	
Zinātniskais pamatojums	Saulītis un Kravčenko (2021): Sabiedrībā nav nostiprinājusies pārliecība, ka nodokļu sistēma ir progresīva; vislielāko nodokļu slogu izjūt tieši vidusslānis. Nepieciešams pārskatīt progresivitātes likmes un tās pielietot plašāk, lai samazinātu nodokļu slogu vidusslānim, bet tas palielinātos turīgākajai sabiedrības daļai. Projekta ietvaros konstatēts, ka pastāv situācijas, kad uzņēmumos ar vienu vai dažiem nodarbinātajiem ar atalgojumu zemāku nekā vidēji nozarē to īpašniekiem tiek izmaksāta nesamērīgi liela peļņa, par ko tiek nomaksāts tikai ienākumu nodoklis. Tāpēc, nepieciešams pārskatīt un ieviest nodokļu progresivitāti attiecībā uz uzņēmuma peļņas izņemšanu, apsverot iespēju to sasaistīt ar uzņēmuma algu fondu (jo proporcionāli lielāks algu fonds, jo proporcionāli zemāka uzņēmumu ienākumu nodokļa likme).		
Nepieciešamās normatīvo aktu izmaiņas	Uzņēmumu ienākuma nodokļa likums		
Rīcībpolitikas rekomendācijas ieviešanas darba koordinācija	Finanšu ministrija	Vai paredzēta viedo tehnoloģiju izmantošana	Nē
Pasākum(u) aptuvenās izmaksas	0		

NPNM3 Rīcībpolitikas rekomendācija (vai cits valsts realizējams pasākums) ēnu ekonomikas mazināšanai, tās mērķis	Samazināt iespējas darba devējam vienpusēji samazināt atalgojumu.	Ieviešanas prioritāte (1-3, kur 1 ir ļoti augsta ieviešanas prioritāte, 2- vidēja, 3: papildinošs pasākums)	2
Zinātniskais pamatojums	Saulīša un Kravčenko (2021) veiktās darbinieku intervijas būvniecības nozarē liecina, ka negodprātīgi uzņēmumi cenšas samazināt nodokļu maksāšanu, apzināti piemērojot pārmērīgus sodus darbiniekiem. Bieži darba drošība tiek izmantota kā iegansts algas vienpusējam samazinājumam.		
Nepieciešamās normatīvo aktu izmaiņas	Darba likums		
Rīcībpolitikas rekomendācijas ieviešanas darba koordinācija	Finanšu ministrija	Vai paredzēta viedo tehnoloģiju izmantošana	Nē
Pasākum(u) aptuvenās izmaksas	0		

- Nodokļu sistēmas sarežģītība: cik viegli ir ziņot par ienākumiem un nomaksāt nodokļus? Birokrātija. Daudzi nodokļu režīmi, kas dod iespēju “optimizēt” maksājamo apjomu. Biežas izmaiņas nodokļos.

<p>NPB1 Rīcībpolitikas rekomendācija (vai cits valsts realizējams pasākums) Ēnu ekonomikas mazināšanai, tās mērķis</p>	<p>Informēt pašnodarbinātos, kuriem ir augsts izejmateriālu īpatsvars darījumu kopējā vērtībā, par pievienotās vērtības nodokļa atmaksas iespējām, reģistrējoties kā pievienotā vērtības nodokļa maksātājam, ar mērķi palielināt pievienotās vērtības nodokļa maksātāju skaitu un samazināt neuzskaitītu darījumu īpatsvaram ekonomikā.</p>	<p>Ieviešanas prioritāte <i>(1-3, kur 1 ir ļoti augsta ieviešanas prioritāte, 2- vidēja, 3: papildinošs pasākums)</i></p>	<p>3</p>
<p>Zinātniskais pamatojums <i>(īsumā, ar atsauci uz pētījumu un tml., kas pievienojams kā pielikums)</i></p>	<p>Alternatīvie nodokļu režīmi ir arī nepieciešamība individuāliem profesionāļiem vai mazajiem uzņēmumiem (kas tādi patiesi ir) saglabāt konkurētspēju tirgū un spēt nopelnīt/maksāt algas, kas nebūtu iespējams vispārējā nodokļu režīmā. Mazāki uzņēmumi un pašnodarbinātie izjūt lielas grūtības samaksāt visus nodokļus - tas arī vada viņus uztvert visu sistēmu kā netaisnu, neatbilstošu un korumpētu. Tāpat šo uzņēmumu vidū ir izplatīts priekšstats, ka pakalpojumu sniedzējam ir jāmaksā divas reizes pievienotās vērtības nodoklis: kad iegādājas izejmateriālus un kad klientam izraksta rēķinu. It īpaši individuālo darbu veicēju vidū ir vājas zināšanas par pievienotās vērtības nodokļa atmaksas iespējām. Tas liecina, ka daudzi saimnieciskās darbības veicēji un mazie uzņēmumi neapzinās priekšrocības, ko piedāvā pievienotā vērtības nodokļa atmaksa, kas samazina nodokļu slogu.</p>		
<p>Nepieciešamās normatīvo aktu izmaiņas (ja tādas ir veicamas)</p>	<p>Nav</p>		
<p>Rīcībpolitikas rekomendācijas ieviešanas darba koordinācija <i>(atbildīgā ministrija, citas iesaistītās ministrijas vai organizācijas)</i></p>	<p>Finanšu ministrija</p>	<p>Vai paredzēta viedo tehnoloģiju izmantošana</p>	<p>Nepieciešams automatizēt Valsts ieņēmumu dienesta Elektroniskās deklarēšanas sistēmu, lai būtu iespējams konstatēt, kuros gadījumos pašnodarbinātajiem būtu piemēroti reģistrēties kā pievienotās vērtības nodokļa maksātājam. Minētais rīks var būt gan <i>ad hoc</i>, kad indivīds vēl pirms saimnieciskās darbības uzsākšanas interaktīvā veidā noskaidro izdevīgāko nodokļu režīmu, gan <i>post hoc</i>, kad sistēma, analizējot iesniegtās deklarācijas,</p>

			rosina pārskatīt nodokļu režīmu, kura ietvaros notiek saimnieciskā aktivitāte.
Pasākum(u) aptuvenās izmaksas	Papildus izmaksas nav paredzētas- esošā budžeta ietvaros		

NPB2 Rīcībpolitikas rekomendācija (vai cits valsts realizējams pasākums) ēnu ekonomikas mazināšanai, tās mērķis	<p>Ieviest regulatīvā ietekmes novērtējuma (RIA) pārbaudes visiem ierosinātajiem oficiālajiem noteikumiem un paplašināt to, iekļaujot “darba samaksas nedeklarēšanas pilnā apmērā regulatīvās ietekmes novērtējuma” testu (sk. ziņojuma CIII apakšnodaļu).</p> <p>Paplašināt palīdzību lietvedībā, ietverot bezmaksas lietvedības programmatūras nodrošināšanu uzņēmumiem, faktu lapu nodrošināšanu par lietvedību un/vai bezmaksas konsultācijas vai apmācību, piemēram, tālruņa līnijas vai izglītojošus kursus.</p> <p>Izstrādāt aplikāciju, kas ļauj uzņēmumiem un darba ņēmējiem aprēķināt savas nodokļu un sociālās apdrošināšanas saistības.</p>	Ieviešanas prioritāte (1-3, kur 1 ir ļoti augsta ieviešanas prioritāte, 2- vidēja, 3: papildinošs pasākums)	2
Zinātniskais pamatojums	Williams (2021): labā prakse, kas balstās uz pētījumiem par šādu aktivitāšu lietderīgumu.		
Nepieciešamās normatīvo aktu izmaiņas	Nav		
Rīcībpolitikas rekomendācijas ieviešanas darba koordinācija	VID	Vai paredzēta viedo tehnoloģiju izmantošana	Jā
Pasākum(u) aptuvenās izmaksas	Aptuveni 150000.0 EUR		

NPB3 Rīcībpolitikas rekomendācija (vai cits valsts realizējams pasākums) ēnu	<p>Ļaut tos, kas brīvprātīgi informē valsts varas iestādēs par savu agrāko darba samaksas nedeklarēšanu pilnā apmērā, atbrīvojot no soda (vai samazināt to), kas būtu piemērots, ar nosacījumu, ka turpmāk noteikumi tiek</p>	Ieviešanas prioritāte (1-3, kur 1 ir ļoti augsta ieviešanas prioritāte, 2-	2
--	---	--	----------

<p>ekonomikas mazināšanai, tās mērķis</p>	<p>ievēroti. Šādai brīvprātīgas informēšanas programmai ir vairākas iespējas:</p> <ul style="list-style-type: none"> ○ Informēšana var būt ar vai bez soda piemērošanas par agrāku noteikumu neievērošanu. <ul style="list-style-type: none"> ▪ Ja tiek piemēroti sodi, soda apmērs var tikt pakāpeniski samazināts par noteiktām summām atkarībā no tā, vai darba devējs piekrīt nodarbināt nepilnā apmērā deklarēto darba ņēmēju, pilnībā deklarējot (uz pilnu slodzi), vismaz uz 3, 6 vai 12 mēnešiem. ○ Shēma var būt vispārīga, kā arī tā var būt mērķēta uz: <ul style="list-style-type: none"> ▪ konkrētām nozarēm, piemēram: <ul style="list-style-type: none"> • tūrisma nozari; • celtniecības nozari; • personiskiem un mājsaimniecības pakalpojumiem, vai • lauksaimniecību. ▪ konkrētām iedzīvotāju grupām vai darba samaksas nedeklarēšanas pilnā apmērā veidiem, piemēram: <ul style="list-style-type: none"> • pilnībā nedeklarētas algas; • pilnībā nedeklarēts nostrādātais stundu skaits; ○ kā stimulu izešanai no ēnu ekonomikas var piedāvāt vai nepiedāvāt piekļuvi īstermiņa finansiālajam atbalstam COVID-19 pandēmijas apstākļos. ○ Piekļuvei šādam īstermiņa atbalstam var piemērot (vai nepiemērot) nosacījumu, ka uzņēmumam jāpiedāvā brīvprātīgi uzrādītajiem nepilnā apmērā deklarētajiem darbiniekiem pilnas slodzes līgumu vismaz uz x mēnešiem. 	<p><i>vidēja, 3: papildinošs pasākums)</i></p>	
<p>Zinātniskais pamatojums</p>	<p>Williams (2021): labā prakse, kas balstās uz pētījumiem par šādu aktivitāšu lietderīgumu.</p>		
<p>Nepieciešamās normatīvo aktu izmaiņas</p>	<p>Nav</p>		

Rīcībpolitikas rekomendācijas ieviešanas darba koordinācija	VID	Vai paredzēta viedo tehnoloģiju izmantošana	Nē
Pasākum(u) aptuvenās izmaksas	Nav		

NBP4 Rīcībpolitikas rekomendācija (vai cits valsts realizējams pasākums) ēnu ekonomikas mazināšanai, tās mērķis	Elektronisko norēķinu sistēmu stimulēšana un atturēšana no skaidras naudas maksājumiem, lai samazinātu skaidras naudas apjomu, ko var potenciāli izmantot aploksņu algu izmaksai skaidrā naudā (piemēram, skaidras naudas norēķinu griesti, tirdzniecības vietu (POS) termināļu pieejamība visās nozarēs, tikai elektronisko maksājumu izmantošana valdības iestādēs, apgrūtināta piekļuve skaidrai naudai, piemēram, beznodevu ATM, stimuli karšu izmantošanai tirdzniecības vietā)	Ieviešanas prioritāte (1-3, kur 1 ir ļoti augsta ieviešanas prioritāte, 2-vidēja, 3: papildinošs pasākums)	1
Zinātniskais pamatojums	Williams (2021): labā prakse, kas balstās uz pētījumiem par šādu aktivitāšu lietderīgumu.		
Nepieciešamās normatīvo aktu izmaiņas	Nepieciešams plašāks izvērtējums, kas nav izdarāms RE:SHADE projekta ietvaros		
Rīcībpolitikas rekomendācijas ieviešanas darba koordinācija	VID	Vai paredzēta viedo tehnoloģiju izmantošana	Jā
Pasākum(u) aptuvenās izmaksas	Nepieciešams plašāks izvērtējums, kas nav izdarāms RE:SHADE projekta ietvaros		

DIV. Rīcībpolitikas rekomendācijas: nodokļu morāle

NM1 Atbilstoši Williams (2021), galvenais veids, kā uzlabot darba devēju un darba ņēmēju nodokļu morāli, ir izglītošanas un izpratnes veicināšanas kampaņas par pilnībā deklarēta darba priekšrocībām. Kampaņu veidi kas būtu noderīgi šādam mērķim ir aprakstīti zemāk, un sīkāk AIV, BIV un CIV sadaļās šajā pielikumā.

Darba ņēmējiem paredzētas kampaņas:

- Jāuzsāk izglītojoša un izpratni veicinoša kampaņa par pilnībā deklarētās nodarbinātības priekšrocībām un aploksņu algu saņemšanas izmaksām, ņemot vērā zaudētos nākotnes

ieguvumus. Varētu vēlreiz palaist neseno izpratnes veicināšanas kampaņu #Atkrāpies, atkal pievērsties galvenokārt jauniešiem vecumā no 16 līdz 24 gadiem, kuri uzsāk darba gaitas, galveno uzmanību pievērsot sociālo mediju, tostarp YouTube videoklipu un vlogu, Instagram un Facebook, kā arī e-klases izmantošanai. Starp galvenajiem vēstījumiem atkal būtu jābūt - nepieņemt aplokšņu algas, jo aplokšņu alga bieži pazūd vai samazinās, un atkal ir jāizmanto YouTube vlogeri kā galvenie jauniešu ietekmētāji, kuri stāstītu par savu negatīvo pieredzi ar aplokšņu algām.

- Plašāk skatoties, jāpalaiž kampaņas darbinieku izglītošanai par nodokļu nomaksas sniegtajām priekšrocībām attiecībā uz sabiedriskajām precēm un pakalpojumiem, ko viņi saņem apmaiņā pret samaksājamiem nodokļiem. Nodokļu un darba tiesību jautājumu var ieviest skolu pilsoniskās izglītības programmā, katru gadu var nosūtīt vēstules darbiniekiem par to, kā tiek tērēti viņu nodokļi, izvietot uzrakstus “Šis pakalpojums ir apmaksāts no jūsu nodokļiem” uz ugunsdzēsēju automašīnām, ceļiem un ātrās palīdzības automašīnām, kā arī slimnīcās, ārstu praksēs un skolās.
- Darbiniekiem varētu izstrādāt tiešsaistes lietotnes rīku, ar ko aprēķināt aplokšņu algu maksājumu pieņemšanas negatīvās izmaksas. Darbinieki varētu ievadīt savu aplokšņu algu un redzēt, cik daudz viņi zaudē maternitātes, slimības, bezdarbnieka pabalstā un pensijas iemaksās. Tā arī parādītu cik daudz viņi kopumā zaudēs nākamo trīsdesmit gadu laikā. Turklāt, lai iekļautu mācīšanos, var organizēt skolēnu konkursu šīs tiešsaistes lietotnes izstrādei, sniedzot datus lietotnes izstrādes konkursa dalībniekiem, pastiprinot mācīšanos viņu vidū. Kā balvu var piedāvāt iPhone viedtālruni.
- Varētu organizēt Latvijas Brīvo arodbiedrību savienības (LBAS) skolēnu konkursu SMĀRTS, kas notika 2011. un 2012. gadā, atkārtojumu. Konkursa mērķis bija palielināt skolēnu informētību par darba tiesībām un drošību darbā, un šeit varētu ietvert darba samaksas nedeklarēšanas pilnā apmērā jautājumu.¹

Darba devējiem paredzētas kampaņas (sk. ieteikumus argumentācijai ziņojuma sadaļā DIII):

- Darba devēji ir jāizglīto un jāinformē par to, ko no viņiem prasa pašreizējā sistēma. Šim nolūkam ir jāsniedz viegli saprotama informācija par viņu pienākumiem attiecībā uz noteikumiem.
- izpratnes veicināšanas kampaņas, kurās darba devēji tiek informēti par ar darba samaksas nedeklarēšanu pilnā apmērā saistītajiem riskiem un izmaksām un pilnīgas deklarēšanas sniegtajām priekšrocībām.

¹ Karnīte, R. (2013) Skolēnu konkurss “SMĀRTS”, Latvija. Pieejams saitē: <https://www.eurofound.europa.eu/data/tackling-undeclared-work-in-europe/database/smarts-student-competition-latvia>

DV. Rīcībpolitikas rekomendācijas: atsevišķu nozaru perspektīva

RRN1 Rīcībpolitikas rekomendācija (vai cits valsts realizējams pasākums) ēnu ekonomikas mazināšanai, tās mērķis	Izstrādāts tipveida nolikums publiskajiem iepirkumiem būvniecības nozarē, kas ļauj piemērot efektīvāko izsoles veidu ar mērķi pielietot alternatīvus cenu aptaujas principus, mazinot iepirkumus, kuru galvenais kritērijs ir zemākā cena (britu/holandiešu izsoles princips), tā vietā ieviešot Vikrija, otrās zemākās cenas u.c izsoļu principus iepirkumu organizēšanā.	Ieviešanas prioritāte <i>(1-3, kur 1 ir</i> <i>ļoti augsta</i> <i>ieviešanas</i> <i>prioritāte, 2-</i> <i>vidēja, 3:</i> <i>papildinošs</i> <i>pasākums)</i>	1
Zinātniskais pamatojums	Saulītis un Kravčenko (2021): Būvniecības nozarē lielu daļu pasūtījumu ir valsts un pašvaldību iestāžu publiskie iepirkumi. Visbiežāk iepirkumos kā saimnieciski izdevīgākais kritērijs tiek piemērots zemākās cenas princips. Tas pieņem, ka tirgus dalībnieki rīkojas racionāli un pieņem lēmumu neatkarīgi no citu piedāvājumiem. Taču šī pētījumu rezultāti, kā arī starptautiskie pētījumi liecina, ka dalībnieki mēdz solīt nevis summu, par kuru varētu reāli paveikt pasūtījumu, bet tādu, kura varētu būt zemāka par citu konkurentu piedāvāto. Šādos gadījumos, pēc pasūtījuma iegūšanas paaugstinās risks, ka tā izpilde “pavilks” uzņēmumu ēnu ekonomikā.		
Nepieciešamās normatīvo aktu izmaiņas (ja tādas ir veicamas)	Grozījumi Publisko iepirkumu likumā		
Rīcībpolitikas rekomendācijas ieviešanas darba koordinācija	Finanšu ministrija	Vai paredzēta viedo tehnoloģiju izmantošana	Tipveida nolikums jāpapildina ar interaktīvu rīku, kas tā lietotājiem – publisko iepirkumu rīkotājiem – ļauj noskaidrot efektīvāko aptaujas veidu un to ērti pielietot iepirkuma organizēšanā.
Pasākum(u) aptuvenās izmaksas	Izvērtēta attiecīgā ieteikumu finansiālā ietekme		Te- cik iespējams. Visticamāk katram pasākumam atsevišķi finansiālo ietekmi nebūs iespējams aprēķināt.

RE:SHADE projekta ietvaros citi pētījumi, kas ļautu ieteikt rīcībpolitika dažādu nozaru kontekstā, netika veikti. Tomēr atbilstoši Williams (2021) apkopotajai labajai praksei, politikas veidotāji var ņemt vērā sekojošo:

Būvniecība

- Novērtēt sociālo personas apliecību ieviešanas iespējamību būvlaukumos. Pirmkārt, tā varētu būt brīvprātīga, nozares virzīta iniciatīva.

- Izmantot datu iegūšanu, lai identificētu riska būvniecības uzņēmumus un nosūtītu paziņojumu vēstules. Būtu jāveic eksperimenti ar dažāda veida paziņojumu vēstulēm, lai redzētu, kas ir strādā un kas nestrādā, izmantojot pieeju “testē, mācies un pielāgo”.
- Izmantot apgriezto piegādes ķēdes atbildību, padarot piegādes ķēdes augšdaļā esošos atbildīgus par viņu apakšuzņēmējiem.
- Samazināt apakšuzņēmēju skaitu būvniecības pakalpojumu sniegšanas ķēdē līdz 2-3.

Mazumtirdzniecība

Čeku loterijas likums Latvijā stājās spēkā no 2019. gada 1.jūlija. Būtu lietderīgi izvērtēt čeku loterijas ieviešanas ietekmi uz ēnu ekonomikas mazināšanos.

Visbeidzot, datu iegūšanu var veikt, lai mazumtirdzniecības vietās identificētu darba samaksas nedeklarēšanu pilnā apmērā, kā aprakstīts BIII. sadaļā, izmantojot iepriekš ieteiktos “sarkanos karodziņus”, lai identificētu riska uzņēmumus mazumtirdzniecībā. Izmantojot dinamisko

Vairumtirdzniecība

- Veikt datu iegūšanu, izmantojot dinamisko salīdzinošo novērtējumu, lai identificētu anomālijas/netipiskus rādītājus (t.i., “riska” vairumtirdzniecības uzņēmumus).
- Pēcpārbaude, izmantojot pārbaudes darba vietā, auditus un/vai paziņojuma vēstules.

Kā aprakstīts ziņojuma BIII sadaļā, dažādi rādītāji, kurus varētu izmantot riska uzņēmumu vairumtirdzniecībā, kuri, iespējams, ir iesaistīti darba samaksas nedeklarēšanā pilnā apmērā, identificēšanai ir šādi:

- Vidējā alga uzņēmumā salīdzinājumā ar vidējo algu vairumtirdzniecības nozarē kopumā;
- Noteiktas nodarbošanās/profesijas vidējā alga vairumtirdzniecības uzņēmumā neatbilst vidējai algai tajā pašā nodarbošanās/profesijā vairumtirdzniecības nozarē kopumā;
- Liela daļa uzņēmuma darbinieku strādā nepilnu slodzi, salīdzinot ar citiem vairumtirdzniecības uzņēmumiem;
- Darbinieku skaits/kopējā izmaksātā alga neatbilst apgrozījumam, salīdzinot ar citiem vairumtirdzniecības uzņēmumiem;
- Ir saņemtas sūdzības par nodokļu, sociālās apdrošināšanas un darba likuma pārkāpumiem uzņēmumā;
- Uzņēmumam ir bijuši iepriekšēji ar nodokļiem, sociālo apdrošināšanu un darba likumu

saistīti pārkāpumi;

- Uzņēmumi, kuros lielāka daļa strādājošo saņem minimālo algu, salīdzinot ar citiem vairumtirdzniecības uzņēmumiem.

Pēc tam ir jāizmanto dinamisko salīdzinošo novērtējumu, lai identificētu anomālijas/netipiskus rādītājus (t.i., “riskā” vairumtirdzniecības uzņēmumus). Šāda potenciālo netipisko/anomālo vairumtirdzniecības uzņēmumu, kuri, iespējams, nedeklarē darba samaksu pilnā apmērā, identificēšana var tikt izmantota, lai veiktu pārbaudes darba vietā, auditus vai nosūtītu paziņojumu vēstules.

Ražošana

Datu iegūšanu var veikt, lai identificētu darba samaksas nedeklarēšanu pilnā apmērā vairumtirdzniecības nozarē. Kā aprakstīts BIII sadaļā, dažādi rādītāji, kurus varētu izmantot riska uzņēmumu vairumtirdzniecībā, kuri, iespējams, ir iesaistīti ēnu ekonomikā, identificēšanai ir šādi:

- Vidējā alga ražošanas uzņēmumā salīdzinājumā ar vidējo algu ražošanas apakšnozarē kopumā;
- Noteiktas nodarbošanās/profesijas vidējā alga ražošanas uzņēmumā neatbilst vidējai algai tajā pašā nodarbošanās/profesijā ražošanas apakšnozarē kopumā;
- Liela daļa uzņēmuma darbinieku strādā nepilnu slodzi, salīdzinot ar citiem uzņēmumiem viņu ražošanas apakšnozarē;
- Darbinieku skaits/kopējā izmaksātā alga neatbilst apgrozījumam, salīdzinot ar citiem ražošanas uzņēmumiem šajā apakšnozarē;
- Ir saņemtas sūdzības par nodokļu, sociālās apdrošināšanas un darba likuma pārkāpumiem uzņēmumā;
- Uzņēmumam ir bijuši iepriekšēji ar nodokļiem, sociālo apdrošināšanu un darba likumu saistīti pārkāpumi;
- Uzņēmumi, kuros lielāka daļa strādājošo saņem minimālo algu, salīdzinot ar citiem uzņēmumiem viņu apakšnozarē kopumā.

Pēc tam ir jāizmanto dinamisko salīdzinošo novērtējumu, lai identificētu anomālijas/netipiskus rādītājus (t.i., “riskā” ražošanas uzņēmumus). Šāda potenciālo netipisko/anomālo ražošanas uzņēmumu, kuri, iespējams, nedeklarē darba samaksu pilnā apmērā, identificēšana var tikt izmantota, lai veiktu pārbaudes darba vietā, auditus vai nosūtītu paziņojumu vēstules.

Ko Latvija var darīt?

- Veikt datu iegūšanu, izmantojot dinamisko salīdzinošo novērtējumu, lai identificētu anomālijas/netipiskus rādītājus (t.i., “riska” ražošanas uzņēmumus).
- Pēcpārbaude, izmantojot pārbaudes darba vietā, auditus un/vai paziņojuma vēstules.

Pakalpojumi

Viesmīlības nozare

Ļoti vienkārša iniciatīva ir tāda, ka Rumānijas restorānos pastāv likumā noteikts pienākums ēdienkartēs iekļaut paziņojumu, ka restorānam ir obligāti jāizsniedz kases čeks par maltītes cenu. Ja tas netiek uzrādīts, pircējam ir tiesības nemaksāt par maltīti. Šo iniciatīvu Latvija var viegli pārņemt.

Ko Latvija var darīt?

- Likumā noteikt pienākumu ēdienkartēs iekļaut paziņojumu, ka restorānam ir obligāti jāizsniedz kases čeks par maltītes cenu. Ja tas netiek uzrādīts, pircējam ir tiesības nemaksāt par maltīti.
- Ieviest **čeku loterijas**, lai samazinātu aplokšņu algu izmaksu, ierobežojot neregistrētu apmaiņu izsniedzot vairāk čeku darījumos starp uzņēmumiem un patērētājiem. Tas ierobežo uzņēmumiem pieejamo skaidru naudu, ko izmantot aplokšņu algu izmaksai. Lai ļautu pircējiem elektroniski pārbaudīt, vai rēķins ir verificēts, var ieviest lietotni “Pārbaudi rēķinu”, kur klients var noskenēt rēķinā esošo kodu.
- Ir nepieciešama datu iegūšana un riska novērtējums. Viena vienkārša iniciatīva varētu būt izmantot pagaidu rādītāju, piemēram, **minimālo darbinieku skaitu**, kas nepieciešamas dažādu veidu viesmīlības uzņēmējdarbības veikšanai (piemēram, restorānam). Dinamisko salīdzinošo novērtēšanu izmanto, lai identificētu riska uzņēmumus. Tas ļauj datiem dinamiski konstatēt, kas ir norma, un šo mainīgo normu izmantot, lai identificētu netipiskas vērtības.
- Viesmīlības uzņēmumos, tostarp viesnīcās, restorānos un bāros, “apgrozījuma un kredītkartes darījumu attiecību” var izmantot, lai identificētu netipiskus uzņēmumus, kur apgrozījums pret kredītkaršu kopējiem darījumiem atšķiras no normas.
- Paziņojuma vēstules ir izpildes aģentūru pasta vai e-pasta paziņojumi uzņēmumiem vai darbiniekiem, sniedzot informāciju par tiem saistošajiem juridiskajiem pienākumiem un pastāvošajām kontroles sistēmām. Viesmīlības nozarē steidzami nepieciešama paziņojuma vēstuļu izmantošana, lai mudinātu pilnībā deklarēt viesmīlības nozarē strādājošo saņemtās dzeramnaudas.
- Iniciatīva apbalvot atbilstīgos viesmīlības nozares uzņēmumus, jo īpaši viesnīcas, iekļaujot “atbilstības sarakstos”, ļauj uzlabot klientu bāzi, ieviešot *EFFAT* sociālās etiķetes iniciatīvu

“Just Tourism” (taisnīgs tūrisms). Tādējādi tiek ieviestas viesnīcu nozares sociālās etiķetes, lai palīdzētu tūristiem izdarīt informētu izvēli, apmetoties viesnīcā, kurā ievēro darba ņēmēju tiesības.

Taksometru operatori un autovadītāji

- Ieviest visos taksometros melnās kastes skaitītājus- bez iespējām manipulēt ar datiem kas rodas, piemēram, ja dati par braucieniem jāiesniedz taksometru vadītājiem pašiem.
- Lai mudinātu klientus lūgt čekus, ieviest taksometru čekiem īpašu “taksometru čeku loteriju”, kā loterijas numuru izmantojot taksometra brauciena datumu un cenu. Tas sniedz taksometra klientam iemeslu pieprasīt čeku (“Es gribu laimēt taksometru čeku loterijā”). “Taksometru loterijas” plakāta izlikšanu visos taksometros var padarīt par obligātu, informējot klientus par čeku pieprasīšanu. Rīgā var veikt izmēģinājuma eksperimentu, lai pārbaudītu šādas programmas iespējamību un novērtētu papildu nodokļu ieņēmumu un taksometru loterijas programmas darbības izmaksu attiecību.
- Piemērot taksometru licenču izsniegšanai nosacījumus: i) reģistrācija VID un ii) vadītājam nav nodokļu, sociālās apdrošināšanas vai darba tiesību pārkāpumu (t.i., viņu vārdi ir “atbilstības sarakstos” vai nav “neatbilstības sarakstos”).

Jaunuzņēmumi

- Ieviest “draugu sistēmu” jaunuzņēmumu dibinātājiem, kur viņi “draudzējas” ar pieredzējušāku uzņēmēju. Šeit izmanto vietējos “parauguzņēmējus”, kurus piesaista, piemēram, tirdzniecības kameras, kā padomdevējus topošajiem uzņēmējiem. Šie vietējie parauguzņēmēji/mentori, kas ir likumīgi strādājoši uzņēmēji, draudzētos ar jaunajiem topošajiem uzņēmējiem, lai palīdzētu viņiem leģitimizēt darbību un sniegtu atbalstu un konsultācijas likumīgas uzņēmējdarbības attīstībai. Ministrijas varētu lūgt sniegt tehnisko palīdzību VDI vai VID, lai nodrošinātu ES līdzekļus šai izpratnes veicināšanas iniciatīvai.
- Valsts sniegtas konsultācijas un atbalsts jaunuzņēmumiem par to, kā legalizēt darbību. Šeit jāiekļauj vienkāršas plūsmas diagrammas par veicamajām darbībām, jo īpaši par to, kā reģistrēt savu pirmo darbinieku, lai samazinātu darba samaksas nedeklarēšanu pilnā apmērā jau no uzņēmējdarbības uzsākšanas brīža.